

TANIKLARIN DİLİNDEN SOVYETLER BİRLİĞİ DÖNEMİNDE MÜSLÜMANLARA UYGULANAN DİN POLİTİKALARI: KIRGIZİSTAN ÖRNEĞİ

Mustafa KÖYLÜ*
E-mail: mkoylu@omu.edu.tr
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3754-0751>

Mirgöl BEKMURZAEVA**
E-mail: mirgul.bekmurzayeva@manas.edu.kg
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9913-8058>

Dilnoza RAHMATİLLAEVA***
E-mail: 1850d12004@manas.edu.kg
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2765-8294>

Citation/©: Köylü M., Bekmurzaeva M. & Rahmatillaeva D. (2023). Tanıkların dilinden Sovyetler Birliği döneminde Müslümanlara uygulanan din politikaları: Kırgızistan örneği, *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 15, 13-39.

DOI Number: <https://doi.org/10.53112/tudear.1184519>

Öz

Bir zamanlar İslam medeniyetinin beşiği durumunda olan Orta Asya, Bolşevik İhtilaliyle birlikte dinden tamamen soyutlanmak istenmiştir. Yeni rejimin her alanda olduğu gibi dini alanda da önemli etkileri olmuştur. Bununla beraber bu dönemin en belirgin özelliği dine ve dindarlara karşı yapılan baskılardır. Dini kendisine bir tehdit olarak gören

* Prof. Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Eğitimi Anabilim Dalı.

** Öğretim Görevlisi. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.

*** Doktora Öğrencisi. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Makale en az iki hakem tarafından incelenmiş, Turnitin kullanılarak benzerlik raporu alınmış ve araştırma/yayın etiğine uygunluğunu teyit edilmiştir.

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. The article was reviewed by at least two referees, a similarity report was obtained using Turnitin, and compliance with research/publication ethics was confirmed.

Yazar Katkıları: Mustafa Köylü (%40); Mirgöl Bekmurzaeva (%30); Dilnoza Rahmatillaeva (%30).

yeni rejim, kendi hegemonyasını sürdürmek için her türlü yöntem ve metodu kullanmıştır. Bu bağlamda kilise ve cami ayrımı yapmadan öncelikli olarak ibadethaneleri ve din eğitimi veren kurumları kapatmış, sonra da okullarda ateistlik bir eğitim vererek, bireysel ve toplumsal anlamda pek çok dini kısıtlayıcı uygulamalar yapmıştır. Sovyetler Birliği döneminde uygulanan ateistlik uygulamalara yönelik olarak günümüze kadar pek çok kitap, makale ve tez çalışmaları yapılmıştır. Ancak bizzat o dönemde yaşayan kişilerin dilinden o dönemin uygulamalarına yönelik herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. İşte bu makalede, Kırgızistan özelinde, o dönemde yaşamış kişilerin kendi tecrübelerinden yola çıkarak, ne tür dini baskılar yapıldığı ve Kırgız toplumuna nasıl bir etki ettiği ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu amaçla farklı yaş ve özellikleri dikkate alınarak o dönemde yaşamış, 20 kişiyle yarı yapılandırılmış mülakat yapılmış ve o dönemde uygulanan dinsizleştirme politikalarına ilişkin tecrübelerinin aktarılması sağlanmıştır. Araştırmacının bir diğer önemli amacı da bağımsızlık sonrası kazanılan din ve vicdan özgürlüğünü doğru bir şekilde anlayıp yaşayarak, toplumda dini ayrışmaların önüne geçmektir.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Sovyetler Birliği, Din, Politika, Ateizm, Kırgızistan.

FROM THE LANGUAGE OF WITNESSES RELIGIOUS POLICIES APPLIED TO MUSLIMS IN THE SOVIET UNION PERIOD: THE CASE OF KYRGYZSTAN

Abstract

Central Asia, which was once the cradle of Islamic civilization, was sought to be completely isolated from religion with the Bolshevik Revolution. The new regime had important effect in the religious field as well as in every field. However, the most distinctive feature of this period was the oppression against religion and religious people. The new regime, which saw religion as a threat to itself, used all kinds of methods and techniques to maintain its hegemony. In this context, without distinguishing between churches and mosques, he first closed the places of worship and religious education institutions, and then gave an atheistic education in schools and made many religious restrictive practices in the individual and social sense. Many books, articles and thesis have been carried out until today regarding the atheistic practices applied during the Soviet Union period. However, no study has been found on the practices of that period from the languages of the people who lived in that period, in particular, in Kyrgyzstan. For this purpose, semi-constructivist interviews were conducted with 20 people who lived in that period, taking into account their different ages and characteristics, and it was ensured that their experiences regarding the anti-religious policies implemented at that time were conveyed. Another important aim of the research is to prevent religious divisions in society by correctly

understanding and living freedom of religion and conscience gained after independence.

Keywords: Religious Education, Soviet Union, Religion, Policy, Atheism, Kyrgyzstan.

Giriş

Sovyetler Birliği döneminde kuşkusuz en köklü siyasi ve sosyal düzenleme din alanında gerçekleştirilmiştir. Kendisine dini ve dindarları bir tehlike olarak gören totaliter rejim, insanları dini inançlarından uzaklaştırıp pozitivist-materyalist bir dünya görüşü doğrultusunda yaşamaları için elinden geleni yapmıştır. Bu bağlamda ilk olarak “Tasfiye Komitesi”, daha sonra da “Din Karşıtı Propaganda Komitesi” adı altında birimler oluşturulmuştur (Luukkanen, 1994). Kurulan bu komitelerin temel amacı, Kiliseyi devlet işlerinden tamamen ayırmak, Kilisenin elinde bulunan mal varlığına el koymak, Kilisenin ve ruhban sınıfının imajını zedeleyerek, Sovyet toplumu nezdinde din olgusunu gözden düşürecek propaganda faaliyetleri yürütmektir. Bu hedeflere ulaşmak için parti yetkilileri, kullandığı fiziksel güce ek olarak, tüm toplumun belleğini yok etmek ve kapsamlı bir zihin dönüşümü sağlamak üzere, farklı Cumhuriyetlerde farklı yöntemler uygulayarak, dini tamamen etkisiz hale getirmek istemişlerdir.

Sovyetler Birliğinin din karşıtı politikaları sadece Kilise ve Hıristiyanları değil, ülkenin en eski ve köklü bir dini olan İslam ve Müslümanları da hedef almıştır. Her ne kadar Komünist rejim, İslam’a devrim sonrası hemen fazla müdahale etmese de devrimden birkaç sene sonra, Müslümanlara karşı amansız bir baskı kurmaya başlamıştır. Sovyet topraklarında Devrim öncesinde kilise sayıları olduğu gibi, cami sayıları da bir hayli fazlaydı. 1917’den önce tahminen 26 bin cami ile buralarda görev yapan 45.339 hatip, imam, molla ve müezzin bulunuyordu. Bu din adamlarından çoğunun 1932-1938 yılları arasındaki kargaşalarda kaybolduğu tahmin edilmektedir. Ancak bu konuda hiçbir resmi rakam yayınlanmış değildir (Musahan, 2015). 1924 yılında şeriat mahkemelerinin kapatılmasıyla başlayan hareket sonucu, 1928’de bütün dini okullar ve medreselerin yanında cami ve mescitler kapatılmış, yıkılmış ya da başka amaçlar için kullanılmak üzere tahsis edilmiştir (Preston, 2001; Kozyrev ve Schilalejev, 2008; Musahan, 2015). İhtilal sonrası sadece cami ve medreseler kapatılmamış aynı zamanda birtakım basit ve temelsiz suçlamalarla din adamları da tutuklanmaya başlamıştır. Stalin döneminde ise, binlerce Müslüman din adamı Gulaglara gönderilmiş (Riegel, 2005, s. 106) ve bir milyondan fazla Müslüman Sibirya ve Kazakistan’a sürgün edilmiştir.¹

¹ *Gulak*, Stalin Rusyasında, uygulanan ve milyonlarca insanın ölümüne neden olan kamp sistemidir. Genel olarak da Kuzey Sibirya’ya gönderilmişlerdir.

Sovyetler Birliği döneminde sadece dini mekanlar ve din eğitimi kurumları kapatılıp yok edilmemiş, aynı zamanda, yazılı ve sözlü literatür yoluyla din adamları ve Müslümanlar itibarsızlaştırılmaya çalışılmış, resmi eğitim yoluyla okullarda bilimsel ateizm dersleri verilmiş, okullardaki din eğitimi yasaklanarak, kendi amaçları doğrultusunda yozlaştırılmış, yatılı okullar aracılığıyla aile kurumu bozulmaya çalışılmış, böylece dini ve milli kimlikleri yok edilmeye çalışılmıştır (Babataev, 2018).

Sonuçta Bolşevik İhtilaliyle başlayan dinsizleştirme politikaları hayatın her alanında Sovyetlerin dağılmasına kadar devam etmiştir. Sovyet rejimi bu dinsizleştirme faaliyetlerini başta eğitim sistemi olmak üzere, hegemonyası altında tuttuğu her Cumhuriyetin dini, kültürel, etnik ve coğrafi şartlarına uygun olarak farklı yöntem ve metotlar uygulayarak yapmıştır. Ancak nihai amaç, ateistlik düşünceye sahip, yeni bir Rus insanı yetiştirmektir. Bu mücadele zaman zaman konjonktürel olarak yavaşlansa bile, hiç ara vermeden dağılma sürecine kadar sürmüştür.

1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Sovyetler Birliği dönemi tam anlamıyla bir dinsizleştirme dönemi olmuştur. Bolşevik İhtilalinden hemen sonra yeni rejim, tüm unsurlarıyla toplumu dinsizleştirmeye yönelik planlarını ortaya koymuştur. Ülkede en yaygın olan Hıristiyanlığı, ama özellikle de İslam'ı kendine bir tehdit unsuru olarak görmüştür. Zira iki din de Sovyetler Birliği'nin en köklü dinleri olup, tarih boyunca devletle karşılıklı ilişkiler içerisinde yaşayarak birbirlerine destek olmuşlardır (Turunen, 2007; Codevilla, 2008; Kravchouk, 2004). Ancak ihtilalle birlikte durum tamamen tersine dönmüştür. Yeni rejim zaman zaman konjonktürel olarak dini kullanmaya çalışsa da dinin tüm unsurlarını toplumdaki silmeye karar vermiştir. Bunun için de tarihte eşine az rastlanır kısımlar yapmışlar ve her türlü yöntemi kullanmaktan geri çekinmemişlerdir.

Sovyetler Birliği dinin yerine, militan ateizm sistemini yerleştirmeye çalışmışsa da bunda da istediği başarıyı elde edememiştir. Ancak şu da bir gerçektir ki, her ne kadar dini tamamen ortadan kaldırmasa da en azından üç neslin dinden ya tamamen uzak bir şekilde yetişmesine ya da dinin aslından uzak bir şekilde daha çok örf, adet ve gelenekler içinde yaşanmasına neden olmuştur. Bu durum da özellikle İslam'ın asli unsurlarının unutulmasına ya da ihmal edilmesine neden olmuştur. Bugün bile Sovyet dönemi Türk Cumhuriyetlerinde ciddi bir İslamlaşma hareketinin görülmesine rağmen, hala eski Sovyet rejiminin izlerini görmek mümkündür.

Sovyetler Birliği döneminde din devlet ilişkilerine ve dine yönelik baskılarla ilgili hem batı dünyasında hem de Sovyet coğrafyasında pek çok çalışma yapılmıştır (Luukkanen, 1994; Tecer, 2013; Mambetaliev, 1974). Ancak bu çalışmaların neredeyse tamamı literatüre dayalı çalışmalardır. Bizim bu çalışmamız ise, literatürle birlikte, o dönemi bizzat yaşamış insanların tecrübelerine dayalı bilgilere dayanmaktadır. Gün geçtikçe de o dönemde yaşayan insanlar ya yaşlanmakta ya da vefat etmektedirler. Oysa onların yaşadıkları olaylar

ve tecrübeler, dönemin dinsizleştirme politikalarını ortaya koyması açısından son derece önemlidir. Zira bu insanlar, önemli bir döneme tanıklık etmiş kişilerdir. Çalışmamız bu açıdan önemli olduğu gibi, yeni yetişen nesillere o dönemin hatıralarını doğru bir şekilde aktararak, mevcut durumlarını daha iyi yaşamalarına katkı sağlaması açısından da önemlidir.

İşte makalemizin temel amacı da Sovyetler Birliği döneminde yaşamış olan kişilerin, o dönemde yaşadıkları dini hayatla ilgili tecrübelerini birincil elden ortaya koyarak, tarihin karanlık noktalarına bir parça da olsa tanıklık etmektir.

2. Araştırmanın Problemi ve Alt Problemleri

Araştırmanın temel problemi, “Bağımsızlık öncesi Sovyetler Birliği Döneminde belli bir süre yaşamış olan kişilerin, dine ve dindarlara karşı uyguladıkları yöntemleri kendi tecrübeleri ışığında ortaya koymaktır.” Bu temel problem çerçevesinde şu sorulara/problemlere cevaplar aranmaya çalışılmıştır.

1. Tanıklara göre Sovyetler Birliği döneminin iyi ve kötü yönleri nelerdir?
2. Tanıklara göre SSCB döneminde inançlı ve dindar insanlara baskı yapılıyor muydu?
3. Tanıklara göre okullarda, iş yerlerinde ve diğer yerleşim yerlerinde ateistik propaganda ve uygulamalar nasıl yapılıyordu?
4. Tanıklara göre dinini yaşayanlara herhangi bir ceza veriliyor muydu, veriliyorsa ne tür cezalar uygulanıyordu?
5. Tanıklara göre, baskı altında insanlar dinlerini nasıl yaşıyorlardı?
6. Tanıklara göre bu dönemdeki dini baskılar, Kırgız toplumunu nasıl etkilemiştir?
7. Tanıkların günümüz Kırgız toplumu için ne tür endişe ve tavsiyeleri vardır?

Araştırmanın mülakat formu bu temel sorular çerçevesinde oluşturulmuştur.

3. Araştırmanın Yöntemi: Örneklem, Veri Toplama Teknikleri ve Verilerin Analizi

Çalışmada, Sovyet Birliği döneminde yaşayan Müslümanlara uygulanan dinsizleştirme yöntemlerinin incelenmesi amaçlandığından, araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma, “gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama tekniklerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma” şeklinde tanımlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Nitel araştırmalarda yaşantıların, deneyimlerin, ilişkilerin ortaya çıkarılmasında daha derinlemesine bilgilere ulaşılabilmektedir. William L. Neuman’a göre “konuyu farklı yönleriyle, ayrıntılı olarak betimlemeye imkân vermesi, farklı bakış açılarını tüm çeşitliliği ile yansıtılması ve konuyla

ilgili derinlemesine analizler ile kavramsal bir çerçevenin geliştirilmesine imkân tanınması” nitel araştırmanın en önemli özellikleridir (Neuman, 2012).

Araştırmada zaman zaman literatür bilgilerine yer verilse de, araştırmanın temel verilerini örneklem olarak mülakat uyguladığımız 20 kişiden elde ettiğimiz bilgiler oluşturmaktadır. Çalışma grubunu, araştırmada bağımsızlık öncesi (1991) Sovyetler Birliği döneminde en azından 25-30 yıl yaşamış olan kişiler oluşturmaktadır. Bu bağlamda gönüllülük esasına göre 30 kişi tespit edilmiş, ancak çeşitli nedenlerden dolayı sadece 20 kişiyle mülakat yapılabilmektedir. Çalışmaya Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’dan izin alınır alınmaz başlanmıştır. Araştırmanın teorik yapısı daha önce oluşturulmuş, mülakat yapılacak kişiler tespit edilmiş ve izinden hemen sonra görüşmeler yapılarak 2023 Nisan ve Mayıs aylarında tamamlanmıştır.

Çalışma/örneklem grubunun oluşturulmasında nitel araştırmanın doğasına uygun olarak, o dönemde ve o dönemi yaşamış olan kişilerin tercih edilmesine çalışılmıştır. Örneklem grubu seçilirken, mümkün olduğunca farklı yaş grubu, cinsiyet ve meslekten insanlar tercih edilmeye çalışılmıştır. Mülakat uygulamadan önce, görüşülecek kişiler tespit edilmiş, daha sonra uygun bir zamanda bir araya gelerek kendileriyle konuşulmuş, çalışmanın amacından bahsedilmiş, elde edilecek verilerin hiçbir şekilde kimlik bilgileri açıklanmadan yazılacağı konusunda ikna edildikten sonra mülakat gerçekleştirilmiştir.

Araştırma kapsamında görüşme yapılan kişilerin bazı demografik özelliklerine ve analiz sürecinde kendilerini temsilen (K1, K2 gibi) kodlar kullanılmıştır.

Tablo 1. Araştırmaya Katılanların Bazı Demografik Özellikleri

Katılımcı sayısı	Yaş	Cinsiyet	Sovyetler Birliği Dönemindeki mesleği	Öğrenim durumu
K1	76	Kadın	Ev hanımı	Ortaokul
K2	63	Erkek	Memur	Devlet Çiftliği Teknik okul
K3	65	Erkek	İşçi	Ortaokul
K4	60	Erkek	Şoför	Teknik okul
K5	61	Erkek	Öğretmen	Eğitim Fakültesi
K6	55	Kadın	Mühendis	Üniversite mezunu
K7	82	Kadın	Çiftçi	Ortaokul
K8	63	Kadın	Hemşire	Meslek okulu mezunu
K9	61	Kadın	Anaokulu terbiyecisi	Lise mezunu
K10	58	Erkek	Muhasebeci ve mübaşir	Üniversite mezunu
K11	65	Erkek	Din adamı	Ortaokul
K12	83	Kadın	İşçi	Ortaokul
K13	53	Erkek	Çiftçilik	Ortaokul
K14	86	Kadın	Ev hanımı	Ortaokul
K15	84	Kadın	Devlet çiftliğinde işçi	Ortaokul
K16	55	Erkek	Öğretmen	Üniversite
K17	88	Kadın	Ev hanımı	Lise

K18	60	Erkek	İşçi	Lise mezunu
K19	77	Kadın	İşçi	Ortaokul
K20	66	Erkek	Öğretmen	Üniversite

Araştırmada veriler, nitel araştırma yöntemine uygun olarak görüşme tekniği ve ilgili literatür incelemesiyle toplanmıştır. Bilindiği gibi görüşmeler yapılandırılmış, yarı yapılandırılmış ve yapılandırılmamış şeklinde farklı biçimlerde gerçekleştirilebilir (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Bu araştırmada ise, görüşmelerin yarı yapılandırılmış biçimde gerçekleştirilmesi tercih edilmiştir. Bu doğrultuda örneklem olarak seçilen 20 kişiye, kişisel bilgilerin ötesinde yedi soru sorulmuştur.

Araştırmaya katılmayı kabul eden görüşmecilerle öncesinde iletişime geçilmiş, kendilerine araştırmanın konusu ve amacı hakkında bilgi verilerek, görüşmelerin gönüllülük esasına dayandığı beyan edilmiştir. Yüz yüze görüşmeyi kabul eden katılımcılarla rahat hissedebilecekleri uygun ortamlarda görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşme öncesinde katılımcılardan ses kaydı konusunda izin talep edilmiş, elde edilen bilgilerin gizliliğine dair kendilerine teminat verilmiştir.

Mülakatlar tamamlandıktan sonra ses kayıtlarının çözümlenmesi yapılmış ve Türkçeye çevrilmiştir. Elde edilen verilerin analizinde “betimsel analiz tekniği” kullanılmıştır. Betimsel analiz, verilerin özgün biçimine olabildiğince bağlı kalınarak, daha önceden belirlenen sorular ve temalar doğrultusunda sınıflandırılıp, özetlenmesi ve yorumlanmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Her bir soruya verilen cevaplar, mümkün olduğunca orijinalliği korunarak yazılmış, daha sonra da kısa bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Benzer ya da aynı olan ifadeler yer verilmemiştir.

4. Bulgular

Bu bölümde yöntem kısmında belirtildiği gibi, örneklem yoluyla seçtiğimiz 20 kişiye Sovyetler Birliği döneminde uygulanan dini baskılar, dindarlara verilen cezalar ve halkı dinden uzaklaştırmak için uyguladıkları yöntemler ele alınmıştır. Tanıklar, her bir soruya uzun uzun cevaplar vermişlerdir. Ancak gerek tekrarları önlemek gerekse makalenin sınırlarını aşmamak için, sadece konumuz çerçevesinde tanıklardan elde edilen veriler yazılmaya çalışılmıştır. Tanıkların verdikleri cevaplar aşağıdaki şekilde sunulmuştur.

4.1. Tanıkların Sovyetler Birliği Dönemine İlişkin Görüşleri

Kendileriyle görüştüğümüz kişilerle daha samimi ve karşılıklı bir güven ortamı yaratmak için, doğrudan dinle ilgili sorular sormak yerine, kısaca bağımsızlık öncesi Sovyetler Birliği döneminin olumlu ve olumsuz yanları sorulmuştur. Bu soruya tanıkların büyük çoğunluğu o dönemden memnun oldukları yönünde cevap vermiştir. Biz yine soruya bağlı olarak, o dönemin önce olumlu sonra da olumsuz yanlarını tanıkların dilinden ifade etmek istiyoruz.

4.1.1. Tanıklar Açısından Sovyetler Birliği Döneminin Olumlu Yanları

“Ülkenin her vatandaşı, dokuzuncu sınıfa kadar mutlaka eğitim almak zorundaydı. Eğitim için her türlü imkân sağlanmıştı. Eğitimle beraber bir iş ve meslek de öğretirlerdi. Herkesin çalışacağı bir işi vardı. İşsiz, boş gezen insan olmazdı. İnsanların çoluk çocuğuma nasıl bakacağım, ne iş yapacağım diye bir kaygısı yoktu.” K2

“Okullarda ve Üniversitelerde öğrencilere etik dersi okutulurdu. Bu derste öğrencilere başkalarıyla nasıl konuşulur, masaya nasıl oturulur, nasıl yemek yenilir, giyim kuşam nasıl olmalı gibi her türlü davranış kuralları öğretilirdi. İnsanları çok kitap okumaya alıştırmışlardı. Yine Sovyet döneminde öğretmenlere karşı saygı vardı. Herkes özellikle anne-babalar öğretmenlere saygı duyardı. Bunu gören çocuklar da öğretmenlerinin dediklerini yapardı.” K4

“Bu dönemde insanlar arasında büyüklere karşı saygıya, küçüklere karşı merhamete çok önem verilirdi. Hepimiz büyüklere saygı duyardık. Büyüklerin yolunu keserek geçmezdik. Koşarak gidip onlarla selamlaşırdık. O dönemde insanlar mutluydu. İş bulma sorunu yoktu. Herkesin çalışacağı, gideceği yeri belliydi. Nasıl para kazanacağım, nerde çalışacağım, ne kadar para kazanacağım, ailemi nasıl geçindireceğim diye düşünmezdi. Her şey hazır ve yeterliydi. Kimse parayı düşünmezdi. Herkes çalışırdı. Kimse kimseyi aldatmazdı. İnsanlar samimiydi.” K5

“Sovyet döneminde ‘eşitlik’ vardı. Toplumda herkes aynı ekmeği yedi, servet bakımından eşitlerdi. Özelleştirme yoktu. Her şey devletindi.” K7

“Sovyetler döneminde insanlar birlik ve beraberlik içerisinde yaşarlardı. Her şeyi paylaşırlardı. Ben değil, biz duygusu vardı. Bir insan, her insan içindi.” K8

“İnsanlara eğitim alma imkânını sundular, bedava hastane hizmetleri, iş imkânları vardı, yaşlı yolcu ve öğrencilerin ulaşım araçlarında asgari ödemesi yeterli görülürdü, rüşvet yoktu, işe girmek için gerekli merkeze başvurduğunda iş bulunuyordu. Gerçekten akıllı ve yetenekli olanlar üniversitelere başvurabiliyordu.” K10

“Hastane tedavisi bedava idi. Evinde bakamayacak kadar hastası olan insanlar hastalarını hastanelere bırakırlar ve yıllar sürse de orada tedavi görürlerdi. İlaçların hepsi bedava idi. Çocukların hepsi kreşte olurlardı. Anne ve baba çalışırlardı. Herkes gelir olarak aynı durum ve seviyede idiler. Kreşlerde, okullarda, üniversitelerde, iş yerlerinde ‘ben biz için çalışırım’ anlayışı hâkimdi.” K11

“Sovyet döneminde her şey yolundaydı. Eşitlik ve refah dolu bir hayatımız vardı. İnsanlar çok uyumluydu. Her şey ucuzdu. Para ve geçim sıkıntımız yoktu. İnsanlar eşitti. Çok zengin ve çok fakir yoktu. İnsanların hepsi aynı seviyedeydi.” K12

“İnsanlar birlik-beraberlik içerisinde yaşıyordu. Buldukları her şeyi paylaşırlardı. Komşularımızdan tuz, şeker, un, kürek, tabak gibi her şeyi isteyebilirdik. Onlar bize verirdi,

biz de onlara verirdik. Ruslarla da uyum içinde yaşıyorduk. O dönem Rusları çok disiplinliydi.” K14

“O dönemde halk arasında ciddi bir tertip, düzen vardı. O dönem insanların edepli, terbiyeli, hayâli olduğunu söyleyebilirim. Kimsenin dünyevi bir problemi yoktu. Mal biriktirmeyi akıllarından bile geçirmezlerdi. Günlük karınları doyarsa, onunla mutlu hayat geçirirlerdi. Sovyet döneminde iş, araba, para kazanma gibi meseleler yoktu. Herkesin çalışacağı bir işi, bir mesleği ve gelir kaynağı vardı. Nereye gideceğim? Nasıl iş bulacağım? Ailemi nasıl geçindireceğim gibi bir problemi yoktu.” K18

Tanıkların Sovyetler Birliği dönemine ilişkin olumlu olarak değerlendirdikleri hususları şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Sovyetler Birliği döneminde eğitime büyük önem verilmiş olup, eğitim kreşten üniversiteye kadar parasız ve bir mesleğe dayalı olarak yapılmıştır.
2. Sovyetler Birliği döneminde iş sorunu diye bir sorun olmamıştır. Zira okulunu bitiren herkese kabiliyeti ölçüsünde bir iş imkânı sunulmuştur. Buna bağlı olarak da insanların ne kendilerinin ne de çocuklarının bir gelecek kaygısı olmuştur.
3. Toplumda başta öğretmenler olmak üzere, her kesimden insanlar birbirlerine karşı yeterince saygılı bir durumdaydı. Toplumda insanlar birlik ve beraberlik içinde yaşarlardı. Toplumda bir güven ortamı ve uyum hâkimdi. Kimse kimseyi aldatmazdı. Toplumda “ben” duygusundan ziyade “biz” duygusu hâkimdi.
4. Toplumda bir eşitlik söz konusu idi. Rejim gereği, herkes ekonomik olarak aşağı yukarı aynı derecede idi. Para ve geçim sıkıntısı yoktu. Herkes halinden memnundu.
5. Sağlık hizmetleri devletin koruması altındaydı. Tüm sağlık hizmetleri bedava olduğu gibi, ne tür hastalık olursa olsun, süresi ne kadar olursa olsun, sağlık harcamalarını devlet karşılıyordu.

4.1.2. Tanıklar Açısından Sovyetler Birliğinin Döneminin Olumsuz Yanları

“Sovyetler dönemi okullarında derslerin tamamı Rusça idi. Okula gelirken kırmızı kravat ve Lenin resminin yer aldığı rozetleri takardık. O dönemde meşhur olan *komsomol* derneğine² üye olmamız için baskı yapılırdı. *Piyoner ve Komsomol*³’uz³ derdik. Namazı evimizde bile gizli gizli kılardık. Din eğitimi almamız kesinlikle yasaklanmıştı.” K1

“Devletin tüm kurumlarında Ruslar adına çalışan yerli ajanlar vardı. Onlar Ruslara kimin, nerde ve ne yaptığını haber verirdi. Dine karşı her türlü faaliyetler yapılırdı. Dini

² Komsomol derneği; Rusya Komünist Gençlik Birliği’nin hece kısaltması olan Komsomol olarak bilinen Tüm Leninci Komünist Gençlik Birliği, Sovyetler Birliği döneminde bir siyasi gençlik örgütüydü.

³ Piyoner; öncü, çocuk komünist örgüt üyesi.

kötülerlerdi. Dindar insanları gerici ve yenilenmeye kapalı cahil insanlar olarak tanıtırlandı. Bu dönemde dindar insanlar, dinlerinin gerektirdiği ibadetleri açıktan yapamazlardı. İnsanlar haram-helal diye bir şeye bakmazlardı. Erkek-kadın karışık partiler yaparlardı. Herkesi içkiye alıştırdılar. O dönemde içki içmeyen adam yok denecek kadar azdı. Hatta kadınlar bile içiyordu.” K2

“Sovyet döneminde helal-haram ayırımı yapılmadan her şey yenilirdi. Ateistler açısından, dindar insanları dininden uzaklaştırmanın en etkili yöntemlerinden biri de haram yedirip içirmektir.” K4.

“O dönemlerde herkesin bildiği gibi dine karşı ateizm propagandası yapılırdı. Köylerde camiler yoktu. Cuma namazını kılmak için köylüler şehre gelmek zorundaydı. Cuma namazını da sadece yaşlılar kılardı. Gençler namaz kılmazdı. Gençler daha çok komünist olmak için çabalardı. Sovyet döneminde %90 insanlar içki içerdi. Cenaze törenleri, düğünler ve partiler içkisiz olmazdı. Herkes içki içerdi. Kadınlar da içki içerdi. Her gün içki içmek alışkanlık haline gelmişti.” K5

“Başta dini baskı olmak üzere, kendi örf-adetlerimizi bize unutturmaya çalıştılar. Bizim adetlerimize ve dinimize uygun olmayan hatta tam tersi olan alışkanlıklar edindirdiler.” K7

“Kötü tarafları ise, devlet her konuda Ruslara öncelik tanıyordu, hiçbir bayram veya herhangi bir parti içkisiz düzenlenmezdi. Erkek-kadın eşitliği adı altında kadınların giysileri kısaldı, erkek giyimine dönüştü, kadınlar da içki ve sigara kullanmaya başladılar.” K10

“Kadınlar da çoban olarak çalışırdı, hayvan beslerdi. Kadınlar ağır işlerin hepsini erkeklerle beraber yaparlardı. Kadınların sözü çoğunlukla geçmezdi. Helal ve haram ayırımı yoktu. Kur’an okumayı çoğu bilmezdi, içki çok içilirdi, din adamlarına düşmanlık vardı, öğretmenler ‘ilah yok’ diye propaganda yapardı.” K19

“Sovyet rejimi sadece komünist partisini savunmuştu. Sadece o doğrudu, eleştirel düşünme yoktu. Eğer sisteme karşı çıkanlar varsa, onları yakalayıp, hapse ya da tımarhaneye atarak veya öldürerek etkisiz hale getirirlerdi. Ateizm, okullarda açıkça okutulurdu, Darwin’in teorisi öğretilirdi. Çocuklar ilkokuldan başlayıp, ‘Oktyabryat’⁴, ‘Piyoner’, ‘Komsomol’ rejimlerine girerek, tek yönlü bilgiyle ilerlerdi.” K20

Tanıkların dilinden Sovyetler Birliği döneminin olumsuz yanlarını ise şu şekilde özetleyebiliriz:

⁴ *Oktyabryat*; Bu kavram 1917’de doğan çocukları ifade eden bir Sovyet terimi olup, ilk olarak 1923-1924’te kullanılmaya başlanmıştır. Daha sonra bu terim, 7 ila 9 yaş arası çocuklar için bir gençlik organizasyonunun adı olarak kullanılmıştır.

1. Eğitim ve öğretim dili Rusça idi. Başka bir dil –bu başka dil anadiliniz olsa bile– öğretilmiyordu. O dönemde Rusça bilmek önemli bir avantajdı. Zira devlet kademesinde çalışabilmek ve bir yerlere varabilmek için Rusça bilmek şarttı.
2. Eğitim sistemi tamamen ateist bir temele oturtulduğundan gerek kamu gerekse toplumsal ortamda dinle ve din öğretimiyle ilgili her şey yasaklanmıştı.
3. Başta kadın erkek ilişkileri olmak üzere, Müslümanlar için son derece önemli olan haram-helal ayrımı hiç yapılmıyor; içki ve domuz eti gibi haram olan şeyler zorla da olsa yedirilip içiriliyordu.
4. İbadetler konusunda ciddi kısıtlamalar vardı, köylerde cami ve mescit olmadığı gibi, şehirlerde de Cuma namazlarına sadece yaşlıların gitmesine izin veriliyordu.
5. Bir toplumu ayakta tutan tüm kültürel değerler unutturulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda alkol kullanmak, açık giyinmek, düğünlerde erkek kadın bir arada dans etmek gibi daha önce Kırgız kültüründe olmayan birtakım adetler benimsetilmeye çalışılmıştır.
6. Toplumda inanç ve düşünce özgürlüğü yoktu. Tek hedef dinsizleştirme yoluyla komünist bir toplum yaratmaktı. Bu sisteme karşı çıkanlar ise en ağır bir şekilde cezalandırılmışlardır.

4.2. SSCB Döneminde İnançlı ve Dindar İnsanlara Yapılan Baskılar

Tanıklara Sovyetler Birliği döneminin iyi ve kötü yanları sorulduktan sonra, biraz daha özel bir soru olarak o dönemde inançlı ve dindar insanlara yapılan baskıların kısaca ifade edilmesi istenmiştir:

“Babamın ismi Ormanjan idi. Mahallemizde saygın bir insandı. Ramazan günlerinde iftar yemeğine insanları çağırırsak bile, çok korkarak ve gizli olarak çağırırdık. Evimize gelen misafirler teker teker girerlerdi. Eve çağırılan insanlar, yemeğini yer yemez hemen kalkarlardı. Çünkü yakalanmaktan çok korkarlardı. *Babam her Cuma namazına giderken bizimle vedalaşırdı.* Döndüğünde çok sevinirdik. Cuma namazına sadece büyükler ve dedeler giderlerdi. Gençler giderse, başlarına çok korkunç şeyler gelirdi.” K1

“Evet, dindar insanlara çok baskı yapılıyordu. Namazlarını kimseye belli etmeden, evlerinde gizli gizli kılarlardı. Cuma namazına sadece emekli olan yaşlılar gidebilirdi. Cuma namazı kılınan cami sadece ilçelerde olurdu. Evlerde hiç Kur’an-ı Kerim okunmazdı. Sadece cenaze evinde okunurdu. Bundan dolayı Sovyet dönemi gençleri, Kur’an’ın sadece cenaze için okunduğuna inanırlardı.” K2

“İnançlı insanlara baskı yapılıyordu. Bazılarını hapse atarlardı. Hapse atılanlar geri dönmezlerdi. Orada ölürlendi. *Hapse götürülürken herkes artık onun geri dönmeyeceğini bilirdi. Onun için ahirette görüşmek üzere diye vedalaşırdık.*” K4

“Genelde dini bilen insanlar cezalandırılıyor ve hapisaneye gönderiliyordu. Namaz kılan memurların işine son veriyorlardı. Özellikle Ramazan ayında, çalışan işçilere ve okuldaki öğrencilere okula ve işe girmeden önce su ve ekmeğe yedirerek orucunu bozdururlardı.” K6

“Dindar insanlar, yazarlar ve devlet memurları kontrol altındaydı. İnsanların her söylediği söz ve davranış mutlaka dikkate alınıyor ve dini görüşleri olanlar işten atılarak hapse gönderiliyordu.” K7

“Helal haram diye bir anlayış yoktu. Sucukların içerisindeki küçük beyaz et parçaları domuz eti diye çıkartılır gerisi tamamen yenilirdi. İçki çay yerine içilirdi. İki ekmeğe almak yerine içki alınırdı.” K8

“Her gece eve gelen öğrenciler sönük lamba ışığında ahırlarda okurlardı. Biz de saklı saklı dinlerdik. Yazılı hiçbir eser yoktu. Hep kulaktan duyma olarak dini öğrenmiştik. Her yerde ispiyoncular vardı. Dedem bazen ‘duvarın kulakları var’ derdi. Dini eğitim gece hücrelerinde olurdu.” K8

“*Babamın aylık maaşı 60 som, bir Kur’an’ın fiyatı ise, 500 somdu. O dönemlerde bir çuval unun parası ise 15 somdu. Dini kitaplar çok pahalıydı. O dönemde dini kitapların isimleri değiştirilirdi. İçeriğine bakmazlardı. Bazı dini kitaplar öyle saklanmıştır.*” K11

“Köyümüzde biri vefat ettiğinde, dedeler ve amcalar bir araya gelip Kur’an okurlardı. Cenaze arkasından hayır duaları edilirdi. Arkasından ‘acıyı acı giderir’ diye cenaze yakınlarına içki sunulurdu. Bu, toplumda normal kabul edilirdi.” K12

“İlk olarak Sovyetler Birliği döneminde okumuş insanları, yazma okuması olanları, dinden haberi olan ve Kur’an okumayı bilen insanları yok etmeye çalıştılar. Okumuş insanları tekrar dönme imkânı olmayan uzaklara göndermişlerdir.” K13

“Ben küçükken babam sürgüne gönderildi. O dönemlerde halkımızın önde gelenlerini hiçbir gerekçe olmaksızın ‘halk düşmanı’ bahanesiyle sürgüne gönderirdi. Bunu da halkımızın arasından çıkan hainler yapardı. Komşularımız ve akrabalarımız bile para ve mevki için Ruslara bizi satabiliyorlardı. *Babamızı dönecek diye çok bekledik. Ama dönmedi.*” K15

“Dedem dindar bir insandı. Dedem hastalara Kur’an’dan şifa ayetleri okuyup üflerdi. Köyümüzde çocuğu hasta olan herkes dedeme gelirdi. O dönemin sanki çocuk doktoruydu. O dönemlerde dindar insanlara hapis cezası verdikleri için çok korkardı. O yüzden dedem kitaplarını hep saklamıştır. Kitaplarını hep Boz Üyün kenarında saklı tutardı. Köyümüzdeki insanların hepsi Müslümandı, ama dinlerini bilmiyordu, yaşayamazlardı.” K17

“Camilerde Cuma namazlarının kılınmasına izin verilmesine rağmen cami imamı istediği konuda Cuma hutbesi okuyamazdı. Mutlaka valiye giderek cumada okuyacağı konuyu gösterir, valinin iznini alır, ondan sonra okurdu.” K18

“Eğer belli bir makama gelmek istiyorsanız, güçlü bir ateist olmanız gerekirdi. Devlet hizmetine gelebilmek için önce bir partinin üyesi olmak gerekirdi. Onlar cenaze gibi törenlere katılmazlardı, kenarda dururlardı. Eğer katıldıkları öğrenilirse, görevden alınırlardı.” K20

Sovyetler Birliği döneminde inançlı ve dindar insanlara yapılan baskıları şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Başta namaz ibadeti olmak üzere, oruç, hac gibi tüm ibadetler yasaklanmıştır. Özellikle oruç konusunda çok katı davranarak, oruç tutan kişilerin oruçları bozdurulmaya çalışılmıştır.
2. Kur’an’ı Kerim’in okunması yasaklanmış, sadece cenazelerde okunmasına izin verilmiştir. Din öğretimi tamamen yasak olduğundan, olabildiğince gizli gizli yapılmaya çalışılmıştır.
3. Kasıtlı olarak başta Kur’an olmak üzere dini kitaplar çok pahalıya satılmak suretiyle, bu tür kitapların alınması ve okunması önlenmeye çalışılmıştır.
4. Dini yasaklara uymayan kişiler en ağır şekilde cezalandırılmışlardır. Dindar insanlara işten atma, hapis cezası, sürgün ve ölüm gibi cezalar verilmiştir.
5. Devlet adına çalışan, çoğu da Kırgız olan ajanlar vardı. Bunlar inançlı ve dindar insanları şikâyet edip onların cezalandırılmasına, toplum tarafından “halk düşmanı” olarak etiketlenmesine neden olmuşlardır.
6. Müslümanlarca hassas bir konu olan haram helal ayrımının yapılmasına imkân tanınmamış; inançlı insanlar başta içki olmak üzere zorla alkol kullanmaya ve domuz eti yemeye mecbur tutulmuşlardır.

4.3. Okul, İşyeri ve Normal Yaşam Alanlarında Yapılan Ateistik Propaganda ve Uygulamalar

Sovyetler Birliği döneminde yaşayan kişilere sorduğumuz bir soru da, onların okul, işyeri ya da normal yaşamlarında ne tür dini kısıtlamalara maruz kaldıkları yönündeydi. Verilen cevaplardan bazıları aşağıda sunulmuştur:

“Sovyetler döneminde okullarımızda, sınıflarımızda ateistik propaganda olarak yazılı metinler ve parçalar duvarlara asılırdı. Asılan bu yazılar ezberlettirilirdi. Okullarda ateistik dersler okutulurdu. ‘Allah yok, biz varız’ derlerdi. Yüksek makamlarda çalışanlar için özel ateistik dersler verilirdi.” K1

“Okullarda oruç tutan çocukların ağzına su dökerek, ekmek tıkarak orucunu bozarlardı. Bunu yapan okullardaki Kırgız öğretmenlerdi. Üniversitelerde ateizm dersi okutulurdu. Bir öğrenci sınavından geçebilmesi için, ‘Allah yok’ demek zorundaydı. Bunu söylemeyenler sınavdan geçemezdi.” K2

“Evler, caddeler, iş yerleri ve okullar her zaman kontrol altındaydı. Hatta evde bile Kur’an okuyamazlardı. Okurlarsa ateistler bundan hemen haberdar olurlardı. Okullarda ayrıca ateizm propagandası içeren dersler verilerek, ‘din afyondur’ yani uyuşturucu ve zehirli bir ilaçtır anlamındaki düşünceleri kafamıza sokmaya çalışırlardı.” K6

“İş yerlerinde kimin dinden birazcık da olsa bilgisi varsa işten kovuluyor, devlet işlerine alınmıyordu bile. Zaten her yer devletindi, özel şirketler neredeyse yoktu.” K7

“Hafta sonları Frunze şehrinde başında şapkalı reisler gelir ve ateizm dersi verirlerdi. Bu yönde seminerler düzenlenirdi. Bizi oraya zorla götürürler ve yoklama alırlardı. Allah yoktur (hâşâ) eğer varsa benim attığım şapkamı geri getirsin derlerdi.” K8

“Sovyetler döneminde eğitim almak yasak değildi, ama dini eğitim almak yasaktı. Dini eğitim alanlara çeşitli sebeplerle cezalar verildi. İşinde bir kusur bularak ya da dindarlığı nedeniyle en şiddetli halk düşmanı ismini vererek onu sürgün ederlerdi. Basmacı⁵ ismini verir ve halkı yanıltıyor diye hayat boyunca hapis cezasına çarptırılırdı.” K11

“Cuma ve bayram namazları için izin vermezlerdi. Sadece başkent şehri Frunze’de (şimdiki Bişkek’te) izin verildi. Bayram ve Cuma namazlarına sadece yaşlılar gidebilirdi. Köylerde tarlada çalışıyormuş gibi yaparak mısır ya da pamuk tarlasında sıraya girerek namaz kıldığımızı hatırlıyorum. Köyde Cuma namazı kılınmazdı.” K11

“Dinsiz hayat yaşamamız gerektiğini anlatırlardı. Din, insan gelişmesine büyük bir engeldir denilirdi. Biz de dini eskilerin tutunduğu bir şey olarak düşünürdük.” K12

“Din, kadınların haklarını sınırlandırır diye kötülenirdi. Bunun için de kadın-erkek eşittir diye erkeklerle beraber fabrikalarda çalıştırılırdı.” K15

“Sovyet döneminde tüm etler et fabrikasından alınırdı. Fabrikada domuz da kesilirdi, koyun da. Helal-halam karışık ve ayırt etmek mümkün değildi. Halkın %90’ı fabrikadan besmelesiz kesilen eti yemek zorunda kalmıştır.” K18

Okul, işyeri ve yaşam alanlarında yapılan ateistik propaganda ve uygulamalara ilişkin verilen bilgileri şu şekilde özetlemek mümkündür:

1. Okul duvarlarına ve sınıflara ateizmle ilgili metinler asılarak ezberlettirilmiş, sınıflarda bizzat ateizm propagandası ve dersleri yapılmıştır. Okullarda Allah’ı inkâr etmeyenlere ya düşük not verilmiş ya da sınıfta bırakılmış; iş yerlerinde ise, işten çıkarılarak ya da yükselmelerine imkân tanınmayarak cezalandırılmışlardır.
2. Hiçbir derste dinle ilgili bilgilere yer verilmediği gibi, dinin bir afyon olduğu, dinin bireylerin ve toplumların gelişmesine engel teşkil ettiği tezi işlenerek, Kur’an’ın

⁵ *Basmacı*; Basmacı hareketi, Orta Asya’nın Müslüman halklarının Rus emperyal ve Sovyet gücüne karşı bir ayaklanmasıydı. Hareketin kökleri, Rus İmparatorluğu’nun Birinci Dünya Savaşı sırasında Müslümanları askere almaya başlamasıyla patlak veren 1916’daki savaş karşıtı mücadeleye dayanır.

yaratılış düşüncesi reddedilmiş, insanların maymundan türediği düşüncesi kabul ettirilmeye çalışılmıştır.

3. Din eğitimi aldığı tespit edilenler, işten çıkarılıp toplumdan dışlanmış ve “halk düşmanı” olarak ilan edilmişlerdir.

4. Her türlü dini ibadet yasaklanmış olup, haram ve helal ayrımı da ortadan kaldırılmıştır.

4.4. Dinini Yaşayanlara Verilen Cezalar

Tanıklara yukarıdaki soruya ek olarak, dinini yaşayanlara ne tür cezalar verdikleri sorulmuştur. Bu soruya da şu cevapları vermişlerdir:

“O dönemde yaşayan akıllı, zeki insanları çeşitli bahanelerle yok etmeye çalışırlardı. Dindar olan kim olursa olsun ona iş verilmezdi. Çocukları okullara alınmazdı. Hapis cezaları verir ve uzak yerlere sürgün ederlerdi. Namaz kılan ve Ramazan günlerinde oruç tutan, iftar yemeklerini veren insanları hemen yok etmeye çalışırlardı. *Dede ve babalarımız kendi dinlerini yaşayamadan onun hasretiyle gittiler.*” K1

“Dindar insanlar halk düşmanı olarak suçlanırdı. Onları gazetelerde kötüleyerek haber yaparlardı. Üzerlerine iftiralar atarlardı. İnsanlara kötü göstermeye çalışıp yok ederlerdi. Böyle habersiz kaybolan pek çok insan vardı. Bu kaybolan insanların iki özelliği vardı; ya dindar ya da çok akıllı ve uyanık insanlardı. Bunun dışında Allah’a inanan ve dinini yaşayan insanlar komünist partisine kabul edilmezdi. Sovyet dönemi insanları için komünist olmak büyük bir avantajdı. Komünistlere devlet tarafından birçok ayrıcalık tanınırdı ve onurlar verilirdi.” K2

“Ramazan ayında kimin sahura kalktığını evlerinde yanan ışıktan anlarırsa, hemen sürgüne gönderiyorlardı. Benim Abdilla ve Abulkadir dedelerimi sürgüne gönderdiler. Onları Hokand hapishanesine hapsettiler ve oradan bir daha çıkamadılar.” K3

“Dinini yaşayan insanları sorgusuz bir şekilde öldürür ya da sürgüne gönderirlerdi. Topluma ise halk düşmanı olarak ilan edilirdi. Onların çocuklarını okullara; akrabalarını devlet işlerine almazlardı.” K6

“Günümüzde terör örgütleri mensupları nasıl anlatılıyorsa, o zamanlarda dindar insanlar öyle tanıtılıyordu.” K10

“Okullarda olsun iş yerlerinde olsun zorunlu olarak herkes komsomol ya da parti üyesi yapılırdı. Eğer üye olmaz isek, dereceli yerlere işe almazlardı. Büyüdüğümüz zaman bile hastanelerde bekçi olarak çalışmamız için komsomolluğa üye misin diye soruyorlardı. Mescit imamları bile komünist partiye üye olmadığı sürece imamlık yapamazlardı.” K11

“Hayatı boyunca sürgüne gidenler vardı. Zehirli madenlerde çalıştırılırdı. Yok olana kadar cezalar verilirdi.” K13

“İşten atılırdı. Büyük bir suç işlemiş gibi insanların önünde azarlanırdı. Gazetelerde dindar insanlar kötülenererek haber konusu yapılırdı. Kariyer yapmak isteyen biri dine asla yaklaşmazdı. Dine ilgileri olan kişiler, dini ibadetlerini yapmaya fırsat bulamadan sabahtan akşama kadar ağır işlerde çalıştırılırdı.” K14

“Bildiğimiz kadarıyla başkalarına din öğretenler hapse atılır ve cezalandırılırdı. Dine davet edenleri yani mollaları yakalayarak götürdüklerini biliyoruz, daha sonra onların nereye kaybolduklarını bilmiyoruz. Tutuklananlar arasında Kırgız elitleri, zenginleri ve din adamları vardı. Zulüm gören, vurulan ve hapse atılanlar vardı.” K15

Dinini yaşayanlara verilen cezaları şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Dinini yaşamaya çalışan insanlara çeşitli bahaneler uydurarak ya tehlikeli işlerde çalıştırılmışlar ya hapis cezası vermişler ya da sürgüne göndererek onları yok etmişlerdir.
2. Dindar insanlar, komünist partisine kabul edilmeyerek, iş verilmeyerek ya da mevcut işinden atılarak ekonomik ve toplumsal baskı altında tutulmaya çalışılmıştır.
3. Dinini yaşayan insanlar halk düşmanı olarak suçlanmış, çocukları okula alınmamış, akrabaları da devlet işlerinden kovulmuş ve böylece onlar toplumdaki izole edilmişlerdir.

4.5. Müslümanların Baskı Altında Dinini Yaşamaları

Tanıklara Sovyetler Birliği döneminde Müslümanların dinlerini nasıl yaşadıkları sorulmuş ve şu cevaplar alınmıştır:

“İnsanlar namazı değil, adak kurbanlarını bile gündüzleri kesemiyordu. Gece kesip korkarak komşulara dağıtıyorlardı.” K1

“Gizli-gizli yaşarlardı. Yaşlı insanlara o kadar baskı yoktu. Onlar namazlarını kılıp oruçlarını tutabiliyorlardı. Ancak çocuklarına ve torunlarına dini öğretilmelerine kesinlikle izin verilmiyordu. Devlete ait kurumlarda çalışanlara dinini yaşamaları yasaktı. Dine ait bir şey yaptığı anlaşılırsa, hemen işten atılır ve komünist partisinden çıkarılırdı.” K2

“Anne-babam öğle ve ikinci namazlarını kılarırken namaz surelerini sesli okurlardı. Nedenini daha sonra anlatmışlardı. Çocuklarımız ve torunlarımız, biz namaz kılarırken sureleri işitsinler ve kulaklarından girerek kalplerine yerleşsin diye sesli okumuşlar.... Çünkü dinin öğretilmesi yasaktı.” K3

“Baskı altında insanlar dinlerini gizli yaşarlardı. Dini kitapları bulmak zordu. Kur’an da sayılı insanlarda olurdu. Onlar da gizli gizli okurdu. Dedem namaz kılarırdı. O namaz sürelerini ablamlara yazarak öğretirdi. Ailemizde yemekten önce besmele, yemekten sonra

elhamdülillah öğretilirdi. Ama yemeklerin haram-helal olmasına dikkat edilmezdi. Dükkânda ne satılırsa alıp yerdik.” K5

“Baskı altında insanlar dinlerini gizli ve kimseye belli etmeden yaşıyorlardı. İnsanlara dini anlatma metodu ise, dini hikâye ve masal şeklindeydi. Babam bize çocukken dini öğretememiş, ancak akşamları bize peygamberlerin kıssalarını ve Kur’an ayetlerini masal ve hikâye olarak anlatıyordu.” K6

“Dedelerimiz ve ninelerimiz dini, örf-adet olarak anlatıp yaşatmaya çalışıyordu. Mesela, Peygamber efendimizin sünnetlerini bize ahlak olarak öğretiyordu. Biz onu sonradan hadislerden öğrendik.” K7

“Kuran öğretilen evlerin kapısında bir bekçi olurdu, birisi geldiğinde haber verilir ve kitaplar saklanırdı. Sırayla birer birer derslere gidilirdi.” K9

“İnsanlar saklanarak, korkarak, hep tereddüt içerisinde dinini yaşıyorlardı. Dini dersler geceleri olurdu. Kitap olmadığından sadece dinleme ve ezberleme yöntemi ile insanlar sahip olduğu bilgileri aktarmaya çalışıyorlardı. Çocuklarına masal yoluyla anlatmaya çalışırlardı.” K11

“İnsanlar dinlerini yaşamak için tarlalarda gizli saklı buluşurlardı. Gece dersleri oluşturulurdu. Ele kitap verilmezdi. Sadece ezberden eğitim alma yöntemi vardı. Evimizde kitap bulundurmazdık.” K13

“Ramazan Bayramı’nı dirilerin, Kurban Bayramı’nı ölülerin bayramı diye bilirdik. Ramazan’da oruç tutanlar çok nadirdi. İftar yapmak diye bir şey yoktu.” K14

“O zamanlar gelenek ve din birbirine karışmıştı. Din ile gelenek arasında ayırım yapamıyorduk. Mesela ölen birine yas tutmayı dinden sayardık. Örneğin normal günlerde sakalını tıraş eden biri, ölen yakını için 40 gün sakalını tıraş edemezdi. Eğer tıraş ederse ayıp sayılırdı. Kadınlar da aynı şekilde 40 gün düğünlere gidemez, gülüp eğlenemez ve bir sene siyah ve koyu renk elbise giyer ve bu renkten başörtü takardı. Bir sene sonra aşını verir sonra diğer renklerde elbise giyebilirdi. Bizler, din diye bunları bilirdik.” K14

Tanıkların baskı altında dinlerini nasıl yaşadıklarına ilişkin verdikleri cevapları şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Müslümanlar başta namaz olmak üzere oruç, Kur’an okuma, kurban kesme ve oruç tutma gibi tüm ibadetlerini saklı ve gizli olarak yapmışlardır.
2. Din öğretimi tamamen yasak olduğundan, anne-babalar namazlarını kılarken, sessiz okunması gereken durumlarda bile, sesli okuyarak, dinleme ve ezberleme yoluyla dua ve surelerin ezberletilmesini sağlamışlardır. Ayrıca dini bilgiler, peygamberimizin hayatı hikâye ve masal şeklinde anlatılarak verilmeye çalışılmıştır.

3. Bazı dini emir ve yasaklar, örf ve adetler altında verilmeye çalışılmıştır.

4.6. Sovyetler Birliği Döneminde Uygulanan Dini Baskıların Kırgız Toplumuna Etkileri

Merak ettiğimiz hususlardan birisi de, Sovyetler döneminde uygulanan dini baskı yöntemlerinin ve uygulamalarının Kırgız toplumuna olan etkileriydi. Bu soruyla ilgili olarak şu cevapları vermişlerdir:

“Sovyet döneminde insanların dinden uzak kalmalarına, kendi dinini yaşayamamalarına ve değerlerini kaybetmesine neden olmuştu. O dönemde kesinlikle kabirlerin ve evliya mezarlarının ziyaret edilmesine izin verilmiyordu. Hz. Bilal mezarlığını buldozer ile yok etmişlerdi. Dağın eteğinde yer alan Hz. Bilal isminde bir mezarlığımız vardı. Bu hadisenin en acı tarafı ise, o mezarlığı kendi insanlarımız tarafından yok ettirmeleri oldu.” K1

“Bu dönemdeki baskılar Kırgızları İslam’dan uzaklaştırdı. Herkes Müslümanım derdi ama içki içerdi. Cenazeye gittiklerinde cenazeye katılırlardı, sonra cenaze yakınlarına acıyı acı giderir diye içki sunarlardı. Önceden Kırgızlarda böyle bir adet yoktu. Kadın-erkek karışık dans ederdi. Önceden bu çok tuhaf karşılanırdı. Sonra alışkanlık haline dönüştü.” K2

“Sovyet döneminin en büyük etkisi, insanlara haram ve helâli unutturmalarıydı. İnsanları içkiye alıştırmalarıydı. O dönemde kadınlar traktör sürdüler. Çalışmaya zorlandılar. Hâlbuki daha önceden kadınlar evlerinde oturur, erkekler çalışırdı.” K3

“Onlar kendi dilini öğretmekle beraber medeniyetlerini de öğrettiler. Sovyet döneminde Rus okullarında okuyanların çoğu Rusça konuşmakla kalmadılar, onlar gibi düşünmeye, onlar gibi yaşamaya başladılar. Günümüzde de dine karşı çıkanların çoğu işte bu Rus kafalı insanlardır. Onlar Sovyet döneminin etkisinden hala çıkamadılar.” K4

“Sovyet döneminde Kırgız toplumu dininden iyice uzaklaşmıştı. Gençler dinden habersiz yetiştirildi. Neyin haram, neyin helal olduğu onlara unutturuldu. Kadın-erkek karışık partiler düzenlerlerdi. Kadınlar başörtülerini çıkardılar. Saçlarını kestiler. Yoksa bizim geleneklerimizde kızın saçının uzun olması gerekirdi, bu unutturuldu.” K5

“Geleneksel miraslarımızın birçoğunu kaybettik. Genelde dinimizde ve kültürümüzde ayıp sayılan davranışlar normal sayılmaya başlandı. Önceden büyüklerin gözlerine bakarak konuşma ayıp sayılırken, şimdi öyle yapınca özgüveni düşük insan olarak algılanıyoruz. Rusların getirdiği adetler hiç de bize göre değildir, maalesef şu anda da onların etkisi altındayız.” K7

“Özellikle 80’li yıllardan itibaren Rus kültürünün tesiri çocukların isminde de etkili olmuştur. Örnek verecek olursak: Mirgül, Soyuzbek, Mirbek, Mirlan, Venera, Larisa, Mira, Lira v.s.” K8

“Evlilik konusunda etkileri olmuştur. Eskiden anne baba çocuklarını görücü usulüyle evlendirirlerdi, Sovyet döneminde ise gençler, dışarıda tanışmaya başladılar. Eski giyim kuşam yerine (kalpak, uzun elbise) farklı giysiler giymeye başlanmıştır.” K10

“Adet ve geleneklerimiz bir şekilde devam etti. Ama insanlar değişti, daha da kötüsü çocuklarımız tamamen Rus zihniyetiyle yetişti. Votka gibi haram olan içkileri hiç tereddüt etmeden içiyorlardı. Önceden kadınlar başörtü takarlardı ve saçlarını hiç kesmezlerdi. Rusların etkisiyle bunları terk ettiler.” K15

“Geleneklerimiz yaşansa da dinimizi sonraki nesillere öğretecek insan bulunmadığından birçok dini uygulama unutuldu.” K20

Sovyetler döneminde uygulanan dini baskıların Kırgız toplumuna olan etkilerini şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Dini değerlerin unutturulması: Sovyetler döneminde dindarlara karşı yapılan tüm bu psikolojik ve fiziki baskılar, Kırgız toplumunun önemli bir kesiminin dini inanç ve değerlerini unutmalarına ve İslam’dan uzaklaşmalarına neden olmuştur.
2. Dini kültürün toplumsal kültürle harmanlanması: Dinini yaşamaya çalışanlar da, gerçek din yerine, kültüre dayalı bir dini yaşamaya başlamışlardır. Bir taraftan bazı dini pratikleri yerine getirmişler ama diğer taraftan dinen yasak olan şeyleri de yapmak zorunda kalmışlardır.
3. Kadın-erkek ilişkilerinin eşitlenmesi: Bu dönemin Kırgız toplumuna olan en büyük olumsuz etkisi ise, helal ve haram kavramlarını unutturarak, onları içkiye alıştırmaları, kadın erkek ilişkilerini sulandırmaları ve kendi örf ve adetlerinden uzaklaştırılarak, din dışı bir hayat yaşamalarına neden olmasıdır.
4. Rus kültürünün yerleşmesi: Ruslar okullarda sadece Rusça öğretmekle kalmamışlar, Kırgızlara kendi kültür ve medeniyetlerini de öğretmeye çalışmışlardır. Sonuçta onlar gibi düşünmeye ve onlar gibi yaşamaya başlamışlardır. Çocuklarının isimlerini bile Rus kültüründen etkilenerek koymaya başlamışlardır.

4.7. Tanıkların SSCB Dönemiyle İlgili Söyledikleri Son Sözleri

Tanıklara son olarak, Sovyetler Birliği ile ilgili neler söyleyecekleri istenmiş ve şu cevaplar alınmıştır:

“İnsanları boğaz tokluğuna çalıştırırlardı. Kırgızistan’ın tüm yer altı ve yer üstü zenginliklerini taşıyıp götürdüler. En kötüsü de Müslüman kardeş ülkeleri birbirine tartışmalı sınırlar bırakarak düşman edip gittiler. Bunun için kardeş ülkeler senelerdir savaşıyorlar, bir türlü barışı sağlayamadılar.” K2

“Sovyet döneminde sadece bizim ülkemizde değil, Orta Asya ülkelerinde ilmî araştırmalar yapıyoruz diye *arkeolojik çalışmalar* yapıp, nerede ‘padişah’ veya ‘hanların’ mezarları varsa kazıp oralardaki altınları ve kıymetli eşyaları alıp götürdüler.” K6

“Alfabenin değişimi ve bizim harflerimizin çıkartılması sonucunda birçok yer ve insan isimlerinin manası kaybolmuştur. Soyadlarımız eskiden oğlu ve kızı iken artık -ov, -ev'e dönüşmüştür. Ne yazık ki gerçek âlimler yok edilmiş, iyi yetişmiş eski âlimlerin yerine 1995 senesinde cenazede sadece Fatiha ve İhlâsı okuyabilen kişiler dindar âlim sayılır olmuştur.” K10

“Sovyetler dönemini özleyen insanlar dinden haberleri olmayan insanlardır. Biz hiç özlemedik. Eğer Sovyetler dönemi yok olmasaydı, Kırgız halkı ‘ben Kırgızım’ demekten utanır hale gelebilirdi. Şu anda da hala Kırgızca konuşmaktan utanan insanlarımız var. Sovyetler döneminin dağılmasıyla insanlar hür iradeye sahip oldular. Kendi benliğini oluşturdular.” K11

“Ülkemizde Rus okulları açıldı. İnsanlarımız çocuklarını Rus okullarında okutmak için çırpındılar. Rus okullarında tamamen dinden uzak bir eğitim verilirdi. Rus okullarından mezun olanlar tam da ateist olarak yetiştiler. Rusların etkisi hala devam ediyor. Bu insanlar hala dine karşı tavırlarını koruyorlar.” K12

“Sovyetler Birliği dönemine kadar, gelenek ile din ayrı ayrı idi. Sonradan insanlar dine olan özlemi neticesinde dinini gelenek diye yaşamaya çalışmışlardır.” K13

“Sovyetler Birliği iktidara geldiğinde ilk olarak tarihimizi yok etmek için alfabemizi değiştirdiler. 1924-1925 senelerinde ilk yazılmış olan “Ala-Too” gazetesi Arap alfabesinde yayınlanmıştır. 1937 senesinden itibaren Latin alfabesinde yayınlanmış, sonrasında ise Kiril alfabesinde yayınlanmaya başlamıştır.” K13

“Sovyetler Birliğinin olumsuz yönlerini ancak şimdi anlıyorum. Yaklaşık 70 yıldır ülkemizi yağmalamışlar. İnsanların beyinlerini yalan-dolanlarla doldurmuşlar. Ruslar hep bize üstünlük taslamışlardır. Köyümüzde sadece bir Rus ailesi vardı. Tüm köyü onlar yönetirdi. Kimse sesini çıkaramıyordu. O ne derse hemen yaparlardı.” K15

“Sovyet dönemi ile ilgili söyleyecek son sözüm, o dönemde dine karşı baskılar uygulanmasına rağmen insanlar sadece Maturidi-Hanefi mezhebine bağlı dini konuları öğreniyorlardı. Dindar insanlar arasında çatışma yoktu. Hepsi aynıydı. Günümüzde dini özgürlüğün olması, farklı dini akımların ülkemize gelerek faaliyetlerini yapmasına yol açtı. İnsanlarımız hatta aynı evde oturan kardeşler bile dini anlaşmazlıklardan dolayı kavga ediyorlar, bazı aileler ayrılıyorlar. İnsanlarımızın biraz uyanık olması gerekiyor ve âlimlerimizin de bu konuda insanları uyarması gerekir.” K18

Sovyet döneminde yaşayan katılımcıların o dönemle ilgili söyledikleri son sözlerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

1. Ülkenin maddi zenginliklerinin sömürülmesi: Her ne kadar Sovyet döneminde insanların temel ihtiyaçları asgari düzeyde karşılanmış olsa bile, Kırgızistan'ın yer altı ve yer üstü tüm zenginliklerini alıp götürmüşlerdir.

2. Sorunlu sınırlar çizilerek sürekli Rusya'ya bağımlılığın garantilenmesi: Diğer Türk Cumhuriyetleri ile olan sınırları sorunlu bir şekilde çizerek, bu ülkeleri birbirine düşman haline getirmişlerdir.
3. Alfabenin değiştirilmesiyle kültürel geçmişin yok edilmeye çalışılması: Birkaç kez alfabenin değiştirilmesiyle, Kırgız toplumunun geçmişine olan tüm kültürel bağları koparılmıştır.
4. Din eğitiminin engellenmesi: Yeterli din eğitiminin olmaması nedeniyle, örf ve adetler din yerine geçmiş ve toplumda yanlış bir din algısı oluşmuştur.
5. Donanımlı din adamı yetişmesinin engellenmesiyle mezhep kavgalarına zemin hazırlanması: Dini baskılar, âlimlerin sürgüne gönderilmesi ya da öldürülmesi sonucu, ortada gerçek âlim kalmamış, din daha sonra birtakım cahillerin eline kalmıştır. En kötüsü de toplumda dini ayrışmalar ve gruplaşmalar ortaya çıkmaya başlamıştır.

5. Tartışma ve Yorum

Geçmişte İslam kültür ve medeniyetinin beşiği durumunda olan Orta Asya (Kutlu, 2018, s. 41-73), Bolşevik ihtilaliyle büyük darbe almıştır. Her ne kadar ihtilali gerçekleştiren Lenin çocukluk yıllarında iyi bir Hıristiyan din eğitimi alıp, (Pecherskaya, 2002, s. 303) ihtilalin ilk yıllarındaki konuşmalarında İncil'den pek çok alıntı yapmış olsa da, sonraları dini bir "afyon ve uyuşturucu" olarak görerek (Luukkanen, 1994, s. 45), tüm dinlere karşı büyük bir savaş başlatmıştır. Önceleri Müslümanların tepkisini fazla çekmemek için, onlara karşı yumuşak bir siyaset yürüterek sempatik yaklaşmışsa da (Saraç, 2019, s. 84) aradan fazla bir zaman geçmeden, gerçek yüzlerini göstererek, büyük bir yıkıma başlamışlardır. Zira bu ihtilali gerçekleştirenler, kendi hegemonyaları için dini, özellikle de İslam'ı büyük bir tehdit unsuru olarak görmüşlerdi. Nedeni ise, İslam'ın sadece ahiret hayatına hitap eden bir din olmayıp aynı zamanda dünyevi işleri de düzenleme özelliğine sahip olmasıydı. Bolşeviklerin temel amacı her türlü dini inançtan uzak, "Sovyet insanı yetiştirmektir." (Saraç, 2019, s. 79). Bunu başarmak için de tanıkların da belirttiği gibi her türlü yöntemi kullanmışlardır. Biz araştırmamız kapsamında tanıkların da düşüncelerinden hareketle şu temel noktalara değineceğiz:

Tanıklar yaşadıkları dönemde Sovyetler Birliği'nin bazı olumlu yanlarına değinmektedirler. Bunun da temelinde Sovyetler Birliği'nin ideolojik anlayışı ve uygulamaları gelmektedir. Her ne kadar Sovyetler Birliği döneminde halk, müreffeh bir hayat yaşamamışsa da en azından temel ihtiyaçları karşılanmıştır. Bu temel ihtiyaçların karşılanmasında Sovyet vatandaşları arasında herhangi bir ayırım yapmadan, anaokulundan başlayarak üniversiteye kadar parasız eğitim imkânı sunulmuştur. Eğitimle birlikte meslek eğitime de önem vermişler, okulunu bitiren bir kişinin iş bulma gibi bir sorunu olmamıştır. Sağlık harcamaları da tamamen devlet tarafından karşılanmış, böylece insanlarda bir sağlık

sorunu da yaşanmamıştır. İnsanlar arasında sosyo-ekonomik açıdan bir farklılık olmadığından dolayı, insanlar ellerindekilerle yetinmeyi öğrenmişlerdir. Kısacası o dönemde yaşayan insanların bir geçim derdi ve gelecek kaygıları olmadığından, o dönemi böyle bir özelemlerle anmaları normal sayılabilir.

Bağımsızlıktan sonra ise durum tamamen farklılaşmıştır. Elbette insanlar özgürlüklerine kavuşmuşlar, ancak serbest piyasa ekonomisine geçişle birlikte, toplumda ciddi bir sosyo-ekonomik eşitsizlik doğmuştur. Özellikle bağımsızlığın ilk günlerinde, çok zor günler geçirmişlerdir. Aradan 30 yıl geçmesine rağmen hala toplumda zenginlerle fakirler arasında büyük bir uçurum bulunmaktadır. Tüm bu yaşananlar da halkın Sovyetler dönemine olumlu bakmasına neden olmaktadır.

Her ne kadar tanıkların önemli bir kısmı, Sovyetler Birliği döneminin olumlu yanlarına değinseler de pek çok olumsuz etkileri de olmuştur. Sovyet rejimi kendi ideolojisini hâkim kılıp, hegemonyasını devam ettirmek için, yönetimi altında bulunan halkların din, kültür ve geleneklerine bakmaksızın tep tip insan yetiştirmeyi amaçlamıştır. Bunun için de başta Rus kültürünü benimsetmek için (Halstead, 1994, ss. 423-438), okullarda Rusça dilinin öğretimini zorunlu tutmuştur. Gerek okullarda gerekse resmî kurumlarda devletin resmi dili Rusça olmuş ve halkın da Rusça öğrenmesi zorunluluğu getirilmiştir. Bu dil dayatmasının yanında, Kırgızların dini ve milli değerlerini yok etmeye çalışmışlardır. Bu bağlamda, kadın erkek ilişkileri sulandırılmış, aile hayatı yok edilmeye çalışılmış, Müslümanlar için son derece önemli olan helal haram ayırımı ortadan kaldırılmış ve toplumun büyük çoğunluğunu içki içmeye alıştırmışlardır (Musahan: 2015, s. 235).

Sovyetler Birliği'nin Müslüman toplumlar üzerindeki en büyük etkisi şüphesiz dini alanda olmuştur. Sovyet rejimi önce Müslümanlara ait olan cami ve mescit gibi ibadet yerlerini kapatmaya, farklı amaçlarla kullanmaya ya da yıkmaya başlamıştır (Kozyrev ve Schihalejev, 2008, s. 309; Saraç, 2019, s. 76; Walters, 1986, s. 89; Krindatch, 2004, ss. 116-117). Dini kültürü yok etmenin en önemli adımlarından birisi hiç şüphesiz, ibadet yerlerinin yok edilmesi olmuştur. Aslında Müslümanlar açısından bakarsak, camiler sadece ibadet edilen mekânlar olmayıp, aynı zamanda onları sosyalleştikleri, birbirlerinin ihtiyaçlarını karşıladıkları ve daha da önemlisi dini açıdan bilgi sahibi oldukları mekânlardır. Sovyet rejimi bir taraftan camileri kapatıp din adamlarını sürgüne gönderirken, basit nedenlerden dolayı hapse atarken veya yok ederken, diğer taraftan da Müslümanlara ait medreseleri ve dini okulları ortadan kaldırmaya çalışmıştır (Spinka: 1927, s. 249; Musahan, 2015, s. 239; Tecer, 2013, s. 117; Babataev, 2018, s. 89).

Sonuçta diğer Cumhuriyetlerde olduğu gibi Kırgızlara da hem örf ve adetleri unutturulmaya hem de dini gelenekleri yok edilmeye çalışılmıştır. Belki de en büyük darbeyi alfabe değişikliğinde yaparak (Musahan, 2015, ss. 229-230), Kırgızların geçmişiyile olan ilişkilerini tamamen ortadan kaldırmışlardır. Elbette yapılan tüm bu faaliyetler, belli bir amaca matuf olarak yapılmıştır.

Sovyet rejimi idaresi altındaki halkı “ateist” yapmak için dini inanç ve uygulamalar konusunda ciddi baskılar ve zorlamalar da yapmışlardır. Başta namaz olmak üzere, oruç ve hac gibi tüm ibadetleri yasaklamışlardır. Namaz kılanlar ve oruç tutanlar, gerek okul ortamında gerekse halkın içinde teşhir edilerek, aşağılanmışlar, hakaretlere maruz kalmışlar ya da ağır bir şekilde cezalandırılmışlardır (Babataev, 2018, ss. 91-92). Namaz ve orucu bu şekilde önleme yoluna giderken, zekâtı sisteme karşı bir tehdit olarak algılamışlar, hac ibadetini de göstermelik olarak yılda sadece 30 kişinin hacca gitmesine izin vermişlerdir. Ancak hacca giden kişilerin yanlarına Rus istihbarat ajanlarını yerleştirmeyi de ihmal etmemişlerdir (Musahan, 2015, ss. 240-241).

Etki açısından dinle ilgili olarak en büyük mücadeleyi eğitim alanında vermişlerdir. Zira eğitim, hem kapsam açısından hem de etki açısından diğer yöntemlere göre çok daha etkilidir. Bu amaçla ateizm propagandası çocukların okul yuvalarından başlayarak ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim sürecinde devam etmiştir (Babataev, 2018, s. 90). Sovyet rejimi ateist sistemi yerleştirmek için başta, ilk ve ortaöğretim okullarını seçmiştir. Ortaöğretim ve liselerde, özel “Tanrısızlar” odası oluşturulmuş, bu odalarda din aleyhinde ve dindarları küçümseyen resimler, görsel nesnelere sergilenmiş, karikatür ve resimler kullanılarak dini unsurlarla alay edilmiştir. Bazen okullara teftiş amaçlı gelen uzmanlar, rastgele bir sınıfa girip dinle ilgili sorular sormuş ve kimin ailesinde İslami ibadetlerin yapıldığı hakkında sinsice yöntemler kullanarak bilgi almaya çalışılmıştır (Musahan, 2015, s. 231). Okullarda ateizm propagandası, sosyal faaliyetler-sempozyum, münazara, konferans ve *pioneer* (izci grupları) toplantıları aracılığıyla yapılmıştır. Okullarda ateizm propagandası yapacak olan *pioneer*⁶ ve kukla tiyatroları açılmıştır. Bu tiyatrolarda ateizm propagandasına yönelik oyunların oynanmasına özen gösterilmiştir. Bu etkinliklere sadece öğrenciler değil, aynı zamanda öğrencilerin ebeveynleri de davet edilerek, daha geniş bir kesime propaganda yapma imkânı elde etmişlerdir.

Tüm bu kısıtlama ve zorlamalara rağmen hala dinini yaşayan müslümanlara ise çeşitli cezalar vermişlerdir. Tanıkların da ifade ettiği gibi, ya bunları tehlikeli işlerde çalıştırmışlar ya da hapis cezası vermişler veya sürgüne göndererek onları yok etmişlerdir (Amber, 2022, s. 1181). Elbette tüm bu baskı ve zorbalıklara karşı Müslümanlar dinini yaşamaya çalışmışlar, ancak sonraki nesillerin büyük oranda dinden uzak kalmalarına mâni olamamışlardır.

Sovyetler Birliği döneminde yaklaşık 70 yıl devam eden bu baskılar, Kırgız toplumunun yalnızca dinden uzaklaşmasına neden olmamış, aynı zamanda, binlerce yıllık örf-adet ve kültürlerini de büyük ölçüde yozlaştırmıştır. Rejim bir taraftan Kırgız kültürünü yok etmeye çalışırken, bir taraftan da kendi kültürünü empoze etmeye çalışmıştır. Onlar gibi düşünmeye, onlar gibi yaşamaya başlamışlar, hatta Türk ve Müslüman isimleri yerine Rus isimlerini koymaya başlamışlardır. Her ne kadar bağımsızlık sonrası hızlı bir öze dönüş

⁶ SSCB döneminde çocuklardan oluşan komünist topluluğa verilen ad.

yaşansa da, hem dini hem de milli yapılar ve onların yaşanış seviyeleri Sovyet mirası olarak varlığını devam ettirmektedir (Tecer, 2013, s. 134).

1991 yılında bağımsızlığa kavuşmasıyla birlikte Kırgızistan'da diğer alanlarda olduğu gibi, dini anlamda da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Din ve vicdan özgürlüğünün anayasa güvencesine alınmasıyla birlikte, toplumda ciddi anlamda bir dine dönüş hareketi başlamış, bu bağlamda tekrar camiler ve medreseler açılmaya, dini okullar tesis edilmeye, (Yusubov, 2016; Murzaraimov ve Köylü, 2019, ss. 193-211) devlet okullarında da bir takım din öğretimi dersleri verilmeye başlanmıştır (Zholalieva ve Köylü, 2022, ss. 403-409).

Ancak tanınan bu özgürlükler, bir taraftan Hıristiyan misyonerler ve farklı dini gruplar tarafından suuistimal edilirken (Yılmaz, 2007) bir taraftan da ülkedeki çeşitli dini grup ve cemaatler ortaya çıkarak maalesef halkın birlik ve beraberliğine tehdit oluşturur hale gelmiştir. Bu bağlamda pek çok İslam ülkesinden insanlar gelerek, Kırgız halkının dini hayatına katkı sunmaya çalışmışlar, ancak bu da birtakım parçalanmalar ve bölünmelere neden olmuştur (Murzaraimov ve Köylü, 2021, ss. 742-756). Tüm dileğimiz, dini inanç ve özgürlüklerin doğru bir şekilde kullanılarak, birlik ve beraberlik ruhu içinde dinlerini ve kültürlerini yaşamalarıdır. Bu konuda da Türkiye'nin önemli katkıları olacağını düşünmekteyiz.

Sonuç

Kırgız toplumu da diğer Türk toplulukları gibi yaklaşık 70 yıl Sovyetler Birliği döneminin baskısı altında yaşamıştır. Her ne kadar Sovyetler Birliği, konjonktürel olarak zaman zaman Müslümanlara iyi davranmışsa da bir bütün olarak bakıldığında ciddi anlamda dini baskının ve dinsizleştirme faaliyetlerinin yapıldığı görülmektedir. Bu dinsizleştirme faaliyetleri kapsamında rejim, başta toplumun ileri gelen aydınlarıyla din adamlarını çeşitli bahanelerle yok etmiş, sonrasında ise dini ibadet yerlerini ve dini eğitim veren kurumları ortadan kaldırmıştır. Sovyetler bir taraftan doğrudan dine ve din eğitimine müdahale ederken, bir taraftan da kendi kültür ve medeniyetini empoze etmeye başlamıştır. Bunun için de önce toplumu içki içmeye alıştırmışlar, sonra kadın erkek ilişkilerini yozlaştırmaya, daha sonra da haram ve helal kavramlarını ortadan kaldırmaya çalışmışlardır.

Tüm bu değişim ve dönüşümü de eğitim yoluyla yapmaya çalışmışlardır. Eğitim kurumlarında bir taraftan doğrudan ateizmle ilgili dersler verirken, bir taraftan da gelecekte daha iyi konumlara ulaşmak için genç nesli komünist partinin üyesi olmaya zorlamışlardır. Yeni yetişen nesle sadece Rusçayı öğretmekle kalmamışlar, aynı zamanda, Rus kültürünü de benimsetmeye, kendileri gibi düşünmeye ve yaşamaya alıştırmışlardır.

Din ve kültürüne düşkün olan Kırgızlar ise, dini ibadetlerini ve din eğitimini çok zor şartlar altında yapmaya çalışmışlardır. Ancak resmi ve doğru bir din eğitimi yapılamadığından, din öğretimi ancak dinleme ve ezberleme yöntemiyle gerçekleştirilebilmiştir. Elbette bu da

çok sınırlı sayıda olmuş, toplumun önemli bir kısmı dini baskılar altında kalarak, dini ve ahlaki değerlerini unutmuşlardır.

Sovyetlerin Kırgız toplumuna verdiği en büyük zararlardan birisi de ülkenin tüm yer altı ve yer üstü zenginliklerini yağmalamaları olmuştur. Ruslar bununla da yetinmemiş, dağılma sürecinde komşu Türk devletleriyle olan sınırlarını sorunlu bir şekilde çizerek, sürekli bir düşmanlık ortamı yaratmaya ve böylece Rusya'nın arabuluculuk rolünü dinamik tutmaya çalışmışlardır.

Bağımsızlık sonrası Kırgızistan, elbette pek çok alanda olduğu gibi dini alanda da önemli gelişmeler yaşamıştır. Bir taraftan cami sayıları hızla artarken, diğer tarafta din eğitimi ve öğretimi alanında da ciddi gelişmeler yaşanmıştır. Bunlar güzel gelişmeler olmakla birlikte, pek çok tanığın da dile getirdiği gibi, Kırgız toplumunun günümüzdeki en ciddi sorunu, dini gruplar ve cemaatler meselesidir. Her ne kadar anayasada, Kırgızistan'ın dininin Maturidi-Hanefi mezhebi olduğu yazılı olsa bile, mevcut duruma bakıldığında başta Tebliğ Cemaati olmak üzere toplumda pek çok farklı dini grup ve cemaatlerin varlıklarını devam ettirmeye çalıştıkları görülmektedir. Bu durum da Kırgız toplumunun birlik ve beraberliğine büyük darbe vurmaktadır. Temennimiz Kırgız ve diğer Türk topluluklarının geçmişin acı hatıralarından ders alarak, kendi öz kültürel değerlerine sahip çıkması ve böylece birlik ve beraberliklerini koruma gücü kazanmasıdır. Bunun yolu da tarihten ders almaktan geçmektedir. Bunun için de konuyla alakalı olarak daha kapsamlı çalışmalar yapılarak, karanlık bir dönemin aydınlatılmasına çalışılmalıdır.

Kaynakça

- Amber, S. (2022). Dini inançlar zaviyesinden Kırgızların dünü-bugünü ve Kırgız gençlerinin inançlara karşı olan tutumları. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 11(2), 1173-1197. <https://doi.org/10.15869/itobiad.1090954>
- Babataev, A. (2018). SSCB Eğitim sistemi ve ateizm propagandası. *Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (25), 87-98.
- Codevilla, G. (2008). Relations between church and state in Russia today. *Religion, State and Society*, 36(2), 113-138. <http://doi.org/10.1080/09637490802013198>
- Halstead, J. M. (1994). Moral and spiritual education in Russia. *Cambridge Journal of Education*, 24(3), 423-438.
- Kozyrev, F. & Schilalejev, O. (2008). Religion and education in Estonia and Russia: resemblances and differences. *Encountering Religious Pluralism in School and Society*, (5), 309-326.
- Kravchouk, V. V. (2004). New religious movements and the problem of extremism in modern Russia. *Brigham Young University Law Review*, 2(6), 507-533.

- Krindatch, A. D. (2004). Patterns of religious change in postsoviet Russia: Major trends from 1998 to 2003. *Religion, State and Society*, 32(2), 116-117. <https://doi.org/10.1080/09637490410001694601>
- Kutlu, S. (2019). İslam medeniyetine yön veren Türk âlimleri. M. Düzenli, Y. Gökalp & A. Yüksek (Eds.), *Orta Asya Âlimlerinin İslam Medeniyetine Katkıları Uluslararası Sempozyumu*, Bişkek, Kırgızistan, (pp. 41-73).
- Luukkanen, A. (1994). *The party of unbelief: The religious policy of the Bolshevik Party*. SHS. <https://core.ac.uk/reader/162296280>
- Mambetaliev S. (1974). *İslamdın canı şartka caraşa kubuluşu*. Frunze: Kırgızistan Yayınları.
- Murzaraimov B. & Köylü, M. (2021). Türkiye'nin Kırgızistan din eğitimine katkıları. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 742-756. <https://doi.org/10.33206/mjss.755077>
- Murzaraimov B. & Köylü, M. (2019). Bağımsızlık sonrası Kırgızistan'da yaygın din eğitimi faaliyetleri ve camiler. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 23(1), 193-211. <https://doi.org/10.18505/cuid.525999>
- Musahan, A. Y. (2015). Sovyet rejiminin müslümanlar üzerindeki inanç, ahlak ve aile politikası. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, 2(44), 227-246. <https://doi.org/10.29288/ilted.308481>
- Neuman, W. L. (2012). *Toplumsal araştırma yöntemleri: Nicel ve nitel yaklaşımlar*. (çev. S. Özge), Yayın Odası Yayınları.
- Pecherskaya, N. (2002). Christian education in twenty-first century Russia. *Christian Higher Education*, 1(2-3), 303-307.
- Preston, R. C. (2001). Islam in Russia under the federal law on freedom of conscience and on religious associations: official tolerance in an intolerant society. *Brigham Young University Law Review*, (2), 773-815. <https://digitalcommons.law.byu.edu/lawreview/vol2001/iss2/16>
- Riegel, K. G. (2005). Marxism-Leninism as a political religion. *Totalitarian Movements and Political Religions*. 6(1), 97-126. <http://doi.org/10.1080/14690760500099788>
- Saraç, H. (2019). Kutsalı topyekün dönüştürme çabası: Lenin ve Stalin döneminde Sovyetler Birliği'nin din politikası. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (23), 73-96. <https://doi.org/10.9775/kausbed.2019.005>
- Spinka, M. (1927). Relation of state schools to religion in Russia and Turkey. *Religious Education*, 22(3), 248-253.

- Tecer, Ö. Ç. (2013). *Sovyet ateizmi ve Orta Asya'daki etkileri* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Bolu: Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Turunen, M. (2007). Orthodox monarchism in Russia: is religion important in the present-day construction of national identity?. *Religion, State and Society*, 35(4), 319-334. <https://doi.org/10.1080/09637490701621695>
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayınları.
- Yılmaz, H. (2007). Kırgızistan'da misyonerlik ve din eğitimi. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XI(1), 91-128.
- Yusubov, Elvin. *Kırgızistan'da din eğitimi* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Walters, P. (1986). The Russian orthodox church and the Soviet state". *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 483(1), 135-145. <https://doi.org/10.1177/0002716286483001012>
- Zholaliev, Z. & Köylü, M. (2022). Religious education at public schools of Kyrgyzstan. *British Journal of Religious Education*, (3), 403-409. <https://doi.org/10.1080/01416200.2022.2046547>.